

2. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч.-метод. посібник / Ред. рада: В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В.Сохань, І.Г. Єрмаков та ін. – К., 1996. – 792с.
3. Ямницький В.М. Психологія життєтворчої активності особистості: Монографія. – Одеса: СВД Черкасов М.П., Рівне: РДГУ, 2004. – 360с.
4. Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник: У 2 ч./ Ред. рада: В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В.Сохань, І.Г. Єрмаков та ін. – К., 1997. – Ч.1: Теорія і технологія життєтворчості – 392с.
5. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. – М.: Мысль, 1988. – 253с.
6. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров; ред. кол. А.А. Гусев и др. – Изд. 4-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 1600с.
7. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376с.
8. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – С-Пб.: “Питер”, 2001. – 272с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. – Т.2. – М.: Педагогика, 1989. – 328с.
10. Кравченко Л.С. Жизненный выбор личности (психологический анализ): Дис. ... канд. психол. наук. – М., 1988.
11. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Навч.-метод. видання. – К.: Либідь, 2003. – 344с.
12. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – С-Пб.: “Питер”, 1999. – 416с.

УДК 37.032

І.В. Волошанська

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНІ СТОСУНКИ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЙОГО ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

У статті обґрунтовується сутність суб'єкт-суб'єктних стосунків у виховному процесі, визначаються умови та обставини для реалізації виховання на демократичних, партнерських засадах. Аналізуються вимоги до зовнішнього управління виховним процесом з метою втілення суб'єкт-суб'єктних стосунків.

The essence of democratic relations in educational process as well as the conditions and circumstances for realization of educational process based on the principles of democracy are determined in this article. The requirements of the external control in the educational process with the purpose of embodiment democratic relations are analysed in the given article.

Актуальність дослідження. Сутність і позитивна сторона змін, що відбуваються у сучасній вітчизняній освіті полягає у тому, що всі перетворення, які здійснюються, ґрунтуються на парадигмі ціннісно-сміслового буття людини і керуються об'єктивною логікою історичного розвитку. Саме з останньої випливає необхідність визнання дитини як суб'єкта навчально-виховного процесу, бо лише при такій умові він буде оптимальним. Розвиток освіти на підґрунті демократизму та гуманізму вимагає переосмислення сутності характеру стосунків між вихователем та вихованцем. Авторитарна педагогіка не дозволяє дитині у повній мірі користуватися власною свободою, а виховання вільної, цілеспрямованої, гармонійно розвиненої особистості вимагає переосмислення підходів до її виховання.

Вітчизняна педагогіка нагромадила чималий досвід у цій сфері. Наукова спадщина К.Д. Ушинського дозволяє стверджувати, що розроблені ним педагогічні підходи щодо реалізації завдань демократичної педагогіки не втратили своєї актуальності і вимагають сьогодні лише практичної реалізації.

Проблеми побудови нової демократичної освітньої парадигми розв'язуються вченими-сучасниками (А.Бойко, О.Киричук, О. Дубасенюк, Т.Сущенко, Н.Дем'яненко, О. Сухомлинська та ін.). Питанням формування гуманних взаємин з урахуванням вікових особливостей присвятили свої праці А.Гончаренко, В. Білоусова, С.Золотухіна та інші.

Метою нашої статті є аналіз та обґрунтування сутності суб'єкт-суб'єктних стосунків у виховному процесі, визначення умов та обставин для реалізації виховання на демократичних, партнерських засадах.

Сьогодні також важливим є формування прагнення вчителів до побудови суб'єкт-суб'єктних стосунків з учнями, адже їхня позиція, як правило, є визначальною для реалізації цих взаємовідносин. Педагогіка співробітництва сприяє розвитку відповідальності учнів, вмотивує їхню діяльність, стимулює самостійність тощо. З огляду на це становлення демократичних засад у навчально-виховному процесі є однією із умов його успіху.

Ефективність виховання визначається низкою умов. Серед головних науковці виділяють такі:

1. Поступове розширення ступеня свободи дитини;
2. Поступове передання дитині відповідальності за її поведінку;
3. Досягання дитиною психологічної (соціальної) зрілості і її самовиховання [1: 34].

Визнання дитини як суб'єкта виховного процесу вимагає від вихователя внутрішнього прийняття принципів положень, сутність яких полягає у тому, що "найцінніше у вихованця – його індивідуальність, неповторність..., неприпустимість насильства над свідомістю підростаючої особистості, маніпулювання її поведінкою, згубність тоталітарної пропаганди..., у процесі виховання вчитель має реалізувати розвиваючу педагогічну стратегію..." [2: 7]. Тільки рівність стосунків між вихователем і вихованцем (хоч і різнозобов'язаність) дадуть підстави для рівновідповідальності.

Процес виховання передбачає таку особову взаємодію, коли між вихователем і вихованцем встановлюються такі відносини, що дають змогу дитині самотворитися, самовизначатися, самовиховуватися. Відзначимо також, що у процесі такої взаємодії зазнає впливу не лише дитина, а й дорослий, що виступає у ролі вихователя. Спеціально створене середовище для виховання дитини повинно відповідати певним вимогам: "Сумісна діяльність, спілкування, співпраця в реальних контактах – це й є середовище, в якому кожен із учасників взаємодії знаходить умови для власного особистісного розвитку" [1: 32].

Суб'єктність визначається цілим рядом умов та обставин – це усвідомлення себе як носія суспільних цінностей і досвіду, володіння здатністю робити свідомий вибір і нести відповідальність за свої дії та вчинки, можливість ставити цілі і будувати власну життєву дорогу задля досягнення мети, добирати для цього шляхи та засоби. Науковці вказують, що досягнення суб'єктності відбувається поступово і поетапно. Л.Т.Потапкіна пропонує таку схему руху особистості до суб'єктності:

1. Людина вільно висловлює своє "Я".
2. Вступає в діалог з іншим "Я".
3. Передбачає наслідки своїх дій.
4. Вільно робить вибір.
5. Оцінює результати своїх дій.
6. Планує свою дію.
7. Усвідомлює себе носієм ЗВН.
8. Усвідомлює "Я" в зв'язку з іншими [1: 8].

Визнання дитини як суб'єкта виховання дає їй можливість самостійно ставити мету і приймати рішення, обирати шляхи і способи для цього, знаходити вихід у нестандартних ситуаціях, робити зважений самостійний вибір. О.Г. Асмолов відзначав, що "...особистістю стають через прилучення до культури, а індивідуальність відстоюють у боротьбі". Завдання педагога полягає у тому, щоб допомогти дитині піднятися до "планки" суб'єкта у вихованні й створити відповідні умови для збереження цього статусу.

Однією із основних ознак суб'єктності є активність. Саме вона визначає вектор руху особистості, дієве спрямування на власне вдосконалення. До поняття "активність" вчені відносять: 1) кількісні та якісні характеристики рівня інтенсивності перебігу процесу чи будь-якої взаємодії; 2) кількісну та якісну характеристики потенційних можливостей суб'єкта щодо взаємодії; 3) характеристику джерела будь-якого процесу або взаємодії, що

впливає із внутрішніх суперечностей суб'єкта, опосередкованих впливами ззовні" [2: 9]. Ці положення у повній мірі відносяться до процесу виховання з урахуванням зовнішніх обставин та внутрішніх можливостей. Психологи також відзначають, що активність індивіда обов'язково носить опосередкований характер і розглядати її поза середовищем неможливо. Поведінка суб'єкта обов'язково передбачає, з одного боку, мотиви, сили і потреби суб'єкта, а, з іншого – обставини оточуючого світу [3: 332].

Активність у процесі формування суб'єкт-суб'єктних стосунків розглядається як необхідна умова виховного процесу. Дитяча активність повинна творитися на основі певних зразків, але не шляхом їх сліпого відтворення, а засобом творчості і власного переосмислення.

Однією із важливих умов становлення дитини як суб'єкта у процесі виховання є її комфортне самопочуття у процесі спілкування з вихователем-педагогом, батьками, старшими. Міжлюдські стосунки є тією цілісною системою взаємодії, де кожний із учасників займає певне місце і відіграє визначену роль. Саме від принципів, на яких ґрунтується процес міжособистісного спілкування, залежить також визнання дитини як суб'єкта виховання. Наприклад, реалізація принципу свободи і гуманності у процесі виховання дає змогу дитині відчути власну значимість, підтримує її оптимізм і створює умови для самостійного руху вперед. Насильницька ж педагогіка руйнує добрі починання, вселяє у дитину страх і невпевненість, змушує обманювати і негідно себе поводити. Такий вихователь не створює умов для самовідповідальності дитини, оскільки постійно придушує її самостійність і свободу. Гуманні почуття не можна виховувати антигуманним інструментарієм.

Науковці доводять, що при застосуванні у виховній практиці надміру жорстких взаємин між вихователем та вихованцями, або, навпаки, гіпертрофованої опіки (чи її абсолютної відсутності на межі з бездоглядністю) з боку дорослих дитина не може реалізуватися у позитивному напрямку, і така суб'єктність може носити асоціальний характер. З огляду на такі позиції вчених різних галузей перед педагогічною наукою стоять завдання адекватного добору педагогічного інструментарію задля становлення дитини як суб'єкта виховання.

З огляду на предмет нашого дослідження слід також зауважити, що виховання трактується як багатофакторний процес, тому його не можна розглядати лише у площині "дитина-вихователь", де під дефініцією "вихователь" маємо на увазі вчителя, педагога, батьків, друзів, рідних, ровесників та ін. У суб'єкт-суб'єктну взаємодію включаються різноманітні чинники, які накладають відбиток на загальний хід процесу виховання. К.Д.Ушинський у своїй педагогічній спадщині дав детальний аналіз чи не усіх інститутів та чинників і визначив їх вплив на формування дитини як суб'єкта виховання. Всі вони диференціюються, перш за все, як зовнішні і внутрішні.

Науковці ставлять ряд вимог до зовнішнього управління виховним процесом з метою втілення суб'єкт-суб'єктних стосунків. Серед них найважливішими є ті, що дають змогу:

1. Забезпечувати можливість вільного вибору моделей, способів, варіантів поведінки.
2. Коректувати дії дитини, висловлювати при цьому впевненість, що обов'язково вона одержить хороші результати, тобто виявити оптимізм, віру у можливості дитини зробити щось найкращим чином.
3. У виховних діях слід враховувати стан дитини, її настрої (виявляти такт, почуття міри) і настільки доречно й своєчасна наша корекція.
4. Виховувати слід так, щоб дитина не змогла скоїти аморальний вчинок, бо це співпадає з її звичками і очікуваннями близьких до неї людей. Вимоги до дитини повинні бути розумними, посильними. Надмірна регламентація викликає внутрішню протидію [1: 35].

Ідеалом вихователя, який би зміг реалізувати завдання суб'єкт-суб'єктних стосунків є педагог, який попри інтелігентність, власну внутрішню свободу створює дитині умови для вільного розвитку, сприяючи саморозкриттю життєвого потенціалу, самореалізації та

самоствердженню. Такий ідеал вчителя-вихователя був визначений К.Д. Ушинським у його працях, і вчений зробив усе можливе, щоб створити умови для його практичного втілення через педагогічну просвіту, поширення педагогічних та психологічних знань, спеціальної підготовки вчителя у навчальних закладах різних типів, методичних рекомендацій та пропозицій [4: 6].

Потреба дитини у самовизначенні, самореалізації та самоствердженні повинна знайти підтримку з боку інших учасників виховного процесу. Найчастіше ними виступають учителі та батьки. Цілеспрямовано виховний процес здійснюють саме педагоги, оскільки сучасна сім'я у силу різних причин не може чи не хоче повноцінно здійснювати виховну функцію, покладаючись, як правило, на школу. Навчально-виховні заклади, які сформувалися за умов тоталітарного режиму і продовжують функціонувати сьогодні, безперечно, є значною перешкодою для встановлення суб'єкт-суб'єктних стосунків: "На жаль, переважна більшість вихователів, погоджуючись на словах з необхідністю і можливістю надавати вихованцям право на самостійність, у реальній виховній діяльності виявляють помітний консерватизм, небажання, психологічну неготовність відмовитись від своїх виключних прав бути єдиним, нероздільним суб'єктом виховного процесу" [2: 7]. Причину такого явища, на нашу думку, слід шукати у самій сутності класно-урочної системи, яка уже блискуче відіграла свою роль на педагогічній арені і повинна поступитися новим, особистісно орієнтованим технологіям навчання і виховання, які володіють потенційними можливостями для формування дитини як суб'єкта виховного процесу. Інтерактивність, діалогічність, самостійність – це ті складові виховання, які дадуть змогу реалізувати завдання педагогіки співробітництва у сучасних умовах.

Висновки. Отже, ті методи виховання, які ґрунтуються на домінуючій ролі вчителя-вихователя і передбачають жорстку домінуючу позицію педагога не можуть реалізувати завдань суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Остання перестає бути продуктивною, оскільки пропонує лише негнучкі, нерівні, недемократичні стосунки. Абсолютний авторитет виховника пригнічує активність учнів, не створює позитивного соціального фону для виховання. Лише у тому випадку, коли учитель може, вміє і хоче створити виховне поле для суб'єкт-суб'єктних стосунків, а учні, у свою чергу, приймають такі умови, діти поступово із позиції об'єкта виховання перетворюються у його суб'єкт, активно і свідомо беруть участь у педагогічній взаємодії. Суб'єктивна значущість виховних проблем і відчуття відповідальності за їх вирішення дає дитині відчуття суб'єкта виховання. З огляду на це слід відзначити вагомість ролі педагога у цих процесах, оволодіння ним знаннями, уміннями та навичками щодо організації такого процесу виховання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Подоляк Л. Г., Главник О.П. Основи педагогічної психології (психологія виховання). Навчальний посібник. – К.: Главник, 2006. – 112 с.
2. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: Навч.-метод. посібник / За заг. ред. М.Й.Боришевського. – К., ІЗМН, 1998. – 192 с.
3. Узнадзе Д.М. Формы поведения человека // Психологические исследования. – М., 1966. – С. 328-365.
4. Ушинський К.Д. Питання про народні школи. Твори в шести томах. – К.: "Радянська школа", 1954. – Т 1. – С. 219-227.
5. Ушинський К.Д. Проект учительської семінарії. Твори в шести томах. – К.: "Радянська школа", 1954. – Т 1. – С. 242.
6. Ушинський К.Д. Три елементи школи. Твори в шести томах. – К.: "Радянська школа", 1954. – Т. 1. – С.110 – 126.